

SZÜRKE FORGATAG

KÖBLI JÓZSEF

Kaleidoszkóp

Versenyhelyzet Magyarországon 2007-ben

Szerk. Laki Mihály, Voszka Éva

Pénzügykutató Zrt., Bp., 2008. 227 oldal, á. n.

Verseny és szabályozás 2007

Szerk. Valentiny Pál, Kiss Ferenc László

MTA Közgazdaságtudományi Intézet, Bp., 2008.

397 oldal, á. n.

GAZDASÁGI SZABÁLYOZÁS ÉS VERSENY MAGYARORSZÁGON

A 2007–2009-es Nagy Gazdasági Visszaesés kezdetben hitelpiaci túlkínálatnak, az amerikai ingatlanpiac ciklikus természetéből fakadó, átmeneti finanszírozási problémának látszott. A látszólag egyszerű nehézség először hitelválsággá, majd néhány hét leforgása alatt általános világgazdasági válsággá terebélyesedett. Bankcsődök, tönkrement iparágak, vállalkozások, elnéptelenedett városok kísérték útját, s emberek millióinak – számukat még becsülni sem tudjuk – életlehetőségei dőltek romba. A felfoghatatlan nagyságú vagyonvesztés, a zuhanó fogyasztási, munkanélküliségi vagy éppen termelési adatok láttán az egyéni és közös sorsunk alakulása iránt érzett félelem száműz mindenfajta racionális gondolkodást és cselekvést. Csak állunk riadtan, megdermedve, mint országúton a fényszórók csóvái közé szorult nagyvad.

A gazdasági bizonytalanságot fokozza, hogy elvesztettük az elméleti fogódzókat, amelyek az utóbbi ötven évben a gazdaságpolitika támaszát jelentették.¹ A válság megingatta a közgazdasági gondolkodás alapjait: megcáfolta a XIX. század hetvenes éveitől egyeduralkodó, a William Stanley Jevons és Leon Walras nevéhez fűződő paradigmát, a robusztus matematikai apparátussal kidolgozott, általános egyensúlyel-

1 ■ „A makroökonómia mint külön tudományág az 1940-es években született a nagy gazdasági világválságra adott intellektuális válasz egyik alkotórészeként. Születése óta a fogalom arra az ismeretanyagra és szakértelemre utal, amely – reményeink szerint – elejét veszi egy hasonló gazdasági összeomlás bekövetkeztének. [...] A makroökonómia ebben az eredeti értelemben véve sikeresnek bizonyult. Központi problémáját, a válságmegelőzést a gyakorlat céljaira – ami azt illeti, hosszú évtizedekre – megoldották.” Jr. Robert E. Lucas.: *Macroeconomic Priorities*, AEA Presidential Address. *American Economic Review*, 9393 (2003), 1. szám, 1. old.

2 ■ A felépüléshez, az elfogadáshoz vezető útról I. Elisabeth Kübler Ross munkáit.

méletet. Megdőltek a gazdasági szereplők racionális viselkedésének feltételezésén alapuló elméletek, és jóvátehetetlenül megrendült a piacok önszabályozó képességébe vetett hit.

A nagyfokú bizonytalanság körülményei között, ha valamiben, abban bizonyosak lehetünk, hogy az elkövetkezőkben az empirikus, leíró helyzetfelmérésen alapuló állami szabályozás szerepe jelentős mértékben megnő. Fel kell ocsúdnunk hát az érzelmi megrázkódtatásból,² össze kell szedegetnünk az összetört elmélet még épen maradt darabjait, és empirikus kutatások segítségével kísérletet kell tennünk a gazdasági viselkedésben fellelhető tapasztalati szabályok feltárására.

A kilábaláshoz, a kiütkereséshez hasznos támpontokat adhat ez a két tanulmánykötet, melyek a magyar szabályozási és versenyhelyzetet középpontba állító kutatások eredményeit mutatják be. Nem nyújtanak, nem nyújthatnak átfogó képet a több tízezer termék és szolgáltatás hazai piacon tevékenykedő, mintegy 1,3 millió gazdálkodó szervezet versenyviszonyairól. Bepillantást engednek viszont egyes ágazatok működésébe, kapcsolatrendszerébe, szervezeti viszonyiba, és bemutatják az Európai Unió intézményi és jogi kereteihez, szabályrendszeréhez való alkalmazkodás folyamatát. S bár a kötetcímekből és a fenti felsorolásból hajlamosak lennénk erősen szakosodott, szakmai elemzésekre következtetni, valójában az esettanulmányok az 1989 utáni kapitalista berendezkedés megteremtésének felemás, konfliktusokkal teli, olykor nyomorúságos, esetenként pedig egyenesen abszurd elemekkel tűzdelt történetéből ragadnak ki fontos tanulságokat hordozó részleteket.

A kutatás és a szerkesztés során alkalmazott módszertan és a vizsgált ágazatok, piacok nagyban különböznek egymástól. A Közgazdaságtudományi Intézet (KTI) gondozásában megjelent kötet (a továbbiakban: *Évkönyv*) az ún. hálózatos közszolgáltatásokat veti vizsgálat alá, míg a Pénzügykutató Zrt. (PK) kiadásában megjelent könyv (a továbbiakban: *Kaleidoszkóp*) merítése szélesebb, a versenyző ágazatokra és a felsőoktatásra is kiterjed. A kötetek elemzési halmozásának közös része – a posta és a villamosenergia-ipar – a hálózatos iparágakat érinti. Különösen örvendetes és kellemes meglepetés – legalábbis számomra –, hogy mindkét könyv megjelenését a Gazdasági Versenyhivatal Versenykultúra Központja támogatta.

A kötetek már borítójukkal felhívják magukra a figyelmet. A *Kaleidoszkóp* a címével, továbbá a borító felső harmadát díszítő szimmetrikus ábrákkal egy

csaknem elfeledett optikai gyermekjátékot felidézve a közelmúltba, a számítógépes játékok előtti világba invitál. Nyilvánvaló azonban, hogy nem csupán a pozitív érzelmi töltet megteremtése, s ezzel a 35 évesnél idősebb korosztályok megnyerése lehetett a szerkesztők célja. Az ötletes címválasztással a kaleidoszkóp többes jelentését hasznosították: egyrészt a magyar gazdasági valóság gyorsan változó forgatagára utalnak, másrészt a módszertani közelítés többrétűségét is jelzik.³

A számítógépes játékok elterjedése óta az optikai gyermekjáték népszerűsége jócskán megcsappant ugyan, a kaleidoszkópot övező titokzatosságot pedig a matematikusok oszlatták szét a hiperbolikus geometria eszközeivel, de működési elvét némileg egyszerűsítve a társadalomtudományok (is) hasznosították. Történeti, gazdaságtörténeti munkákban az eltérő gazdasági rendszerek, régiók és fejlődési utak modellezésére, a piac- és szervezelméletben a különböző piacformák jellemzésére alkalmazták.⁴

Az *Évkönyv* szellemes borítója gondolatársításra is ösztönzi a könyvek között böngésző potenciális olvasót. A rajta látható fénykép oldalnézetben ábrázolja a műanyaggal borított futópálya néhány méterét, az induláshoz felsorakozott futók aláhulló alsókarját és a rajtvonalhoz helyezett, támaszt kereső kezeket. Első pillantásra azonban nem áll össze a kép, s a szemlélő önkéntelenül, szinte reflexszerűen, másodjára is szemügyre veszi a borítót. Az alaposabb vizsgálódás aztán kideríti, hogy futónók készülődnek a rövid távú síkfutás térdelő rajtjához. A versenyindítást megelőző készülődés pillanatát megörökítő fénykép Harangozó Viktória munkája.

A KALEIDOSZKÓP

A kötet nagyszabású kutatómunka eredményeit foglalja össze 15 tanulmányban. Az összegző fejezet egy reprezentatív közvélemény-kutatás fontosabb eredményeinek bemutatása mellett keresztmetszeti és idősoros statisztikai elemzést és az állam verseny- és piacszabályozó tevékenységének leírását és értékelését tartalmazza. A kitűzött ambiciózus kutatási cél – „az aktuális versenyhelyzet kritikai leírása, empirikus megközelítéssel” (7. old.) – megvalósításához a szerzők és szerkesztők többféle közelítést és változatos módszertani eszközöket alkalmaztak. A tényleges versenyhelyzetet reprezentatív felméréssel, statisztikai elemzéssel, a szabályozási és jogi keretek leírásával és a kötet címét viselő modell kidolgozásával próbálták megragadni. Az összefoglalást öt esettanulmány⁵ követi, a további elemzéseket háttértanulmányként hasznosították a szerkesztők.

A gyermekkori optikai játék említésével keltett kellemszerűség hamar elillan a *Kaleidoszkóp* első oldalainak elolvasása után. A *Körkép a magyarországi versenyhelyzetről* címet viselő első fejezet a kutatás számára készített reprezentatív felmérés – és korábbi kutatási eredmények – alapján vonja le a következtetést: a magyar közvélemény számottevő része egyértelmű-

en és idővel egyre növekvő mértékben utasítja el a magántulajdonon alapuló piacgazdaság és a gazdasági verseny eszméit.⁶ Más csoportosításban, az elutasító és a közömbös vélekedések százalékait összevonva azt kapjuk, hogy 2007-ben a válaszadók 63 százaléka, 2008-ban pedig 73 százaléka viseltetett ellenérzéssel és/vagy közömbösen a verseny eszméjével szemben.

Az elgondolkodtató adatok láttán szögezzük le gyorsan: az olvasó, miként e sorok írója is, aligha számol(t) azzal, hogy a reprezentatív felmérések a prózai etika viselkedésmintáinak meggyökeresedését és széles körű elterjedését tárják fel. Az adatok mégis megdöbbentőek, s az olvasó nehezen tudja függetleníteni magát attól a benyomástól, hogy a magántulajdonra, az egyéni szabadságra és kezdeményezőkézségre alapozott kapitalista gazdasági modell Magyarországon – bevezetése után húsz évvel – még a félkész termék jegyeit mutatja, s bevezetése meglehetősen nyögvenyelősre sikeredett.⁷ Csekély megnyugvást ad, hogy a közvélemény-kutatás nevéből következően vélekedésekről tudósít, nem teljes körű, és – mint minden reprezentatív felmérés esetében – kisebb-nagyobb hibahatárral kell számolnunk.

Az összefoglalás második alfejezetében közölt statisztikai elemzés során a szerzőknek a verseny számserűsítésének feladványát kellett megoldaniuk – nem

3 ■ A kaleidoszkóp görög eredetű, összetett szó, magyar jelene szép formát nézni, nézegetni. A látszó formájú optikai játék a tükrözéses szimmetria elvén alapul. Legegyszerűbb változatában a hengertest felső rekeszében elhelyezett, különböző formájú színes tárgyak (ezüstpapír, üveg- vagy műanyagdarabkák, gyöngyök) képét a hosszanti irányban, 45 fokban elhelyezett két tükrő megnyolcszorozva vetíti a néző szemé elé. A henger forgatásával a színes tárgyak is követik a mozgást, új alakzatba rendeződnek, s a tükrözéssel megsokszorozva egy újabb szimmetrikus, a korábbiól különböző kép keletkezik. A szó második jelentése: gyorsan változó, színes forgatag.

4 ■ L. például Oliver E. Williamson munkái.

5 ■ Sorrendben: Laki Mihály – Voszka Éva: *Körkép a magyarországi versenyhelyzetről*; Csillag István: *Autópálya-építés és verseny*; Antalóczy Katalin – Halász György Imre: *Gyógyszeripari fejlemények 2007-ben – a gyógyszer-gazdaságosság törvény és a transzparenenciaelv hatásai a versenyre*; Szolnoki Pálma – Takácsné Tóth Borbála: *A magyar villamosenergia-piac helyzetképe 2008 elején*; Varga Júlia: *Verseny a felsőoktatásban? Az állami ösztönzés, finanszírozás és irányítás változásainak hatása az egyetemi és főiskolai stratégiákra, a hallgatók orientációjára*; Kardos Péter: *Versenyhelyzet és liberalizáció a postai szolgáltatások piacán*.

6 ■ A piacgazdaságot többen utasítják el, mint amennyien támogatják, de e két csoporthoz a válaszadók kevesebb, mint fele tartozik, többségük ambivalens a versennyel kapcsolatban (*Kaleidoszkóp*, 12. old.). Másképpen fogalmazva: többségük közömbös a versenyt illetően.

7 ■ Történeti párhuzamnak I. ifj. Leopold Lajos 1916-os, Színelvett kapitalizmus című tanulmányát. In: uő: *Elmélet nélkül*. Benkő Gyula könyvkereskedése, Bp., 1917. Hozzáférhetőbb a *Medvetánc* 1988. 2–3. számában 321–355. old. (E. Bártfai László bevezető tanulmányával).

8 ■ Így például az export- és az importadatok hiánya miatt a keresztmetszeti elemzés kényszerűen eltekintett a külkereskedelemnek a versenyben betöltött szerepétől, ami a megengedhetőnél nagyobb torzítást okozhat egy kicsi, a nemzetközi munkamegosztásba beágyazott, nyitott gazdaság esetében.

9 ■ A siker nagyobb esélyét kínálhatja a további kutatásban a termékcsoportos termelési, illetve a vámstatisztika kivitelési és behozatali adataiból összeállított adatbázis.

10 ■ A programba tartozott a nemzeti hatósági jogkörök kiterjesztése, az eljárásrend egyszerűsítése, a döntések decentralizá-

létezik ugyanis egy mindent magába foglaló szintetikus versenymutató. Az abszolút érték helyett a relatívot választva, valamint a keresztmetszeti és az idősoros elemzést kombinálva, Laki és Voszka elegáns, csak látszólag egyszerű megoldást dolgozott ki a feladványra. A versenyváltozás (dichotóm változó) mérésére felállított tipológia a piaci szerkezet, a piacméret és -növekedés mutatóit fogja össze, és megfelelő adatbázis esetén lehetővé teszi nyújt ellenőrizhető következtetések levonására a piaci verseny relatív erősségéről. Leküzdhetetlen nehézséget jelentett viszont, hogy a kutatóknak nem állt rendelkezésére ilyen megfelelő adatbázis. A szakágazati felbontású, kettős könyvvitelű társas cégek adóbevallási adatai, mint azt Laki és Voszka is önkritikusan kiemeli, erősen korlátozzák az elemzés kvalitatív következtetéseinek érvényességét. A kényszerűen alkalmazott egyszerűsítő feltevések behatárolják az alkalmazott statisztikai mutatók értelmezését.⁸ S hiába az ötletes tipológia, a történeti adatok hiánya – az idősor mindössze négy év (2003–2006) adatait öleli fel – az elemzést nagyrészt meghiúsítja.⁹

A harmadik alfejezetben az állam verseny- és piacszabályozó szerepét, közelebről a versenyfeltételeket közvetlenül alakító tényezőket, a jogi kereteket, az állami piacszabályozást a közszolgáltatások esetében, valamint a kormányzati kiadások szerepét mutatják be.

ciója, a piacnyitás és az állami támogatás kategóriáinak fogalmi tisztázása és alkalmazásuk egyöntetű megítélése.

11 ■ Az általánosítási kísérletekkel szembeni ellenállást, vagyis azt, hogy a modell nem alkalmas általános kijelentések levonására, a szerzők láthatóan félreértették: „az egymást gyakran átfedő, kiegészítő piacok olyan sokfélék, határaik olyan bizonytalanok, hogy mai tudásunk nem elegendő a piacok általános állapotával kapcsolatos általános megállapításokhoz. Erős hipotézisként azt is mondhatjuk, hogy a piacnak még nincs makro-, csak mikro-ökonomiája.” (*Kaleidoszkóp*, 57. old.)

12 ■ „Az autópálya minőségét döntően befolyásolja – írja Csillag –, hogy a megépített földmű (töltés) tömörödését segíti-e egy teljes év időszaka. A kivitelezési folyamat időjárás-függőségét azonban az autópálya-építés befejezési határidőt tervező politikai felelősök gyakran figyelmen kívül hagyják. Szeretnék, ha a szalagátvágás a többnyire tavaszi hónapokra időzített választások előtt lenne, ami a téli időszak utáni befejező munkákra csak néhány hetes időt hagy.” (*Uo.* 76. old.)

13 ■ „A Viadom színrelépése, agresszív piacfogaló árázása alkalmasnak látszott arra, hogy az áraival példálózva lelepleződjön a magyar piacon már összeszokott, egymással kartellre lépő nagycégek versenytompítása, árdrágítása, [...] a Nemzeti Autópálya Rt. [a megrendelő] tehetetlenkedése, egyesek szerint bűnpártoló gyakorlata. Sőt a korábbi, jóval magasabb áron futó közbeszerzések mögött egyesek bizonyos politikai kapcsolatokat is sejtettek, utalva a Viadomra, amelyet úgy ábrázoltak, mint a népmesék távolból jött, legszegényebb fiuját, aki fellép a kövérre hizott nagyurakkal szemben.” (*Uo.* 85. old.)

14 ■ A kiváló esettanulmány apró szépséghibája, hogy a szerző a tanulmány legvégén kibújik az értékméltos kutatói köpenyből, s hitet tesz „az adófizetők pénzét megbecsülő liberális politika” mellett (*Uo.* 94. old.).

15 ■ „[A]z EU-csatlakozásig Magyarországon a gyógyszerpiacot – a kétségtelen pozitív változások, elsősorban az importtermékek megjelenése mellett – a kézi vezérlés, a kiterjedt alkuk rendszerre és az átláthatóság hiánya jellemezte. Alig, esetenként egyáltalán nem volt árverseny, csak áralku, a gyógyszerek árszínvonala meghaladta Magyarországhoz hasonló fejlettségű országokét.” (*Kaleidoszkóp*, 105. old.) – „A gyógyszerpiaci helyzetben a valódi változást a 2006. évi választások után elindított költségvetési stabilizáció, a konvergenciaprogram hozta. [...] Az elsődleges cél [...] érdekében hozzányúltak a gyógyszerpiaci szinte minden szabályozási eszközehez.” (*Uo.* 107. old.)

A versenyszabályozás forradalminak tekintett modernizációs programja¹⁰ kapcsán Monti professzort, a közgazdász végzettségű uniós biztost (1999–2004) idézik, majd megállapítják: „A fő változási tendenciák tehát azt mutatják, hogy az uniós és a hazai versenyszabályozásnak egyre erősebb törekvése volt 2007-ben is a *tényleges piaci kudarcok* orvoslása, a jogi szemléletmód helyett a közgazdasági megközelítés erősítése.” (*Kaleidoszkóp*, 25. old., kiemelés az eredetiben)

Nagyobb szerencsével jártak a hazai (verseny)viszonyokra felállított kaleidoszkóp-modell esetében. A modellben a fém-, műanyag vagy keménypapír henger felső rekeszében elhelyezkedő színes tárgyak funkcióját az alábbi ismérvek, mutatók töltik be: a termék- és szolgáltatás piacok mérete, a piaci szereplők száma és stratégiája, a közbeszerzés aránya, az importtermékek hányada, a termékpályák hossza, a piacok támadhatóságának esélye, a piaci szereplők kartellba szerveződésének esélye, a kormányzati intézkedések, a politikai befolyás mértéke, transzparencia. A felsorolt kategóriák segítségével a vizsgált részpiacok szerkezete, működése, a piaci szereplők viselkedése egyértelműen leírható és jellemezhető. A modell „forgatásával” pedig egy újabb képet, egy másik részpiac leírását kapjuk, amelynek egyedi jellegét a fenti ismérveknek és mutatóknak a korábitól eltérő értékei biztosítják.

A kaleidoszkóp-modell tehát a leírásban jeleskedik, ám nem elégti ki a tudományos elmélettel szemben támasztható többi módszertani követelményt: nem rendelkezik magyarázóerővel, nem alkalmas előrejelzések készítésére, és ellenáll az általánosítási kísérleteknek.¹¹ Kiválóan alkalmas viszont a valóság megismerésére és tapasztalati szabályok felállítására.

A *Kaleidoszkóp* összefoglaló fejezetében bemutatott piaci modellképek alkotórészeit, az apró, színes tárgyakat nagyrészt a kötetben közölt esettanulmányokból, illetve a háttér tanulmányokból gyűjtötték össze a szerkesztők.

Csillag István tanulmányából megismerkedhetünk az autópálya-építésben a műszaki-technológiai folyamatokat felülíró szalagátvágási versennyel.¹² Ezen a piacon a politikai és ideológiai megfontolások az építő kiválasztásán túl a vállalati döntéseket is befolyásolják. A politikai megfontolások párosulnak a pártfinanszírozás színtalpak mögött megbúvó szükségleteivel, az oligopol piacszerkezet jellemzőivel, a piaci szereplők kartellba szerveződésével. Csillag érzékletesen írja le az érzelmekre ható csavaros narratívát, az autópálya-építés „bezzeg”-vállalatának tekintett Viadom felemelkedését és bukását.¹³ A sok apró, színes tárgy – a kaleidoszkóp felső rekesze – bemutatásával szemléletes példát szolgáltat arra, hogy a politikai szavazatmaximálás egyszerű, a finanszírozást is magában foglaló modellje önmagában csak az elemzés egyik vonulatát jelentheti.¹⁴

Antalóczy Katalin és Halász György Imre a fixesítési versenyt, azaz a gyógyszeripari szabályozás időbeli változásait, a vállalati viselkedésre és jövedelmezőségre gyakorolt hatásait mutatja be.¹⁵ Az élvezetes

stílusú tanulmány utolsó oldalának befejeztével az olvasó folytatásért kiált: jöjjön az újabb epizód a gyógyszeripari szappanoperából, amelyben tökeerős multinacionális Góliátokat kényszerítenek térdre térségbeli generikus Dávidok a magyar támogatási rendszer parittyájával!¹⁶

Mielőtt magával ragadna bennünket e (poszt) modern kori vaudeville kedélyes hangulata, szükséges felidézni, hogy a gyógyszerek keresleti rugalmassága meglehetősen alacsony, azaz az árak változását csak csekély mértékben követi a kereslet változása. Megjegyzendő továbbá, hogy a támogatási rendszer átalakítása, amint azt a szerzők is kiemelik, egyfelől csökkentette a piaci szereplők jövedelmét, másfelől növelte a fogyasztók gyógyszerköltségeit.¹⁷

Mindkét idézett esettanulmány beszámol arról, hogy az érintett iparágakban a 2006. évi költségvetési kiigazítás következményeként erősödött a verseny. A kaleidoszkóp-modell leírásában a kiadáscsökkentő intézkedések kategóriája nem szerepel a felső rekesz apró tárgyai között, megjelenik viszont a kör alakú fedőüvegen, úgy, mint a szélesvásznú mozifilmek tévébeli vetítésekor – a kép alsó és felső szélén széles fekete csík látható.

Szolnoki Pálma és Takácsné Tóth Borbála a 2007. évi villamosenergia-törvényre alapozott szabályozás ellentmondásait veszi górcső alá.¹⁸ Az adatokkal alátámasztott esettanulmány drámai erővel mutatja be az állami szabályozó szervezetek tehetetlenségét egy rendkívüli piaci erejű monopolista vállalkozással szemben. A kapacitásokat birtokló Magyar Villamos Művek nem csupán a piac többi szereplőjét szorítja sarkokba, hanem képes az állami szabályozórendszer is önnön képére formálni, érdekeinek megfelelően alakítani.¹⁹ Az áramkínálat felett csaknem kizárólagosan rendelkezve egyaránt uralma alá hajtja a lakossági, a kis-, a közepes és a nagyfogyasztót, meghiúsítja a korszerű, megújuló energiaforrásokra alapozott energiapolitika végrehajtását. Így az általános árszínvonal emelkedéséhez vezető árképzési gyakorlata miatt e vállalattal önálló tényezőként számol a fiskális és a monetáris politika.

Naiv tévedés, hogy e helyzet rosszindulatú emberek praktikáinak volna köszönhető. Az MVM vezetőinek tevékenységét, döntéseit a vállalkozás munkamegosztásban elfoglalt és piaci helyzete alapvetően meghatározza. Karaktermaszkot, gazdasági jellemálcot viselnek, amely mögött a hús-vér emberek személye szabadon felcserélhető. Következésképpen kudarcra ítél minden próbálkozás, amely egyszerű személycserékben látja a helyzet megoldását. Az ágazatban uralkodó áldatlan állapotok felszámolását, úgy tűnik, csak a vállalat kisebb egységekre bontásával, feldarabolásával lehet elérni. Mintául az Egyesült Államokbeli AT&T esete szolgálhat.²⁰

A versengés a hallgatókért és a költségvetési támogatásért a központi motívuma Varga Júlia tanulmányának. Az oktatási intézmények közötti versengésre nyilvánvalóan nem alkalmazható tiszta formájában a gazdasági

verseny fogalma. A támogatások elosztásának gyakorlata leginkább egy elfajzott jegyrendszer tulajdonságait mutatja: a minisztérium nem a diákoknak, hanem az oktatási intézményeknek porciózza a költségvetési támogatást. A korábbival azonos, de inkább nagyobb támogatás megszerzéséért bevetett praktikák – például az ármánykodás, megtévesztés, zsarolás – nehezen kategorizálhatók, leginkább talán a pszichológiai hadviselés eszköztárába sorolhatók.²¹ A felsőoktatás nyomorúságos helyzetét látva azonban az olvasó csak nevet kinyíjtja az abszurdításba hajló intézményi praktikákon. Elismerésre méltó, hogy Varga Júlia a szabályozóváltozások nem szándékolt, súlyos következményeit hangsúlyozza: a támogatási rendszer egyes elemeinek látszólag mégoly jelentéktelen változtatásai is mélyreható változásokat indukálnak a fiatal korosztályok, a továbbtanulni szándékozó fiatalok pályaválasztási döntéseiben, s így életlehetőségeiben is.

AZ ÉVKÖNYV

A Verseny és szabályozás 2007 c. kötettel évkönyvsorozatot indított útjára az MTA Közgazdaságtudományi

16 ■ 2004-re a gyógyszerpiaci szabályozás a komplex rendszereket megszegyenítően bonyolult rendelethalmazzá vált, s a kívülálló számára kevésbé érthető, külön szakmai nyelvezete fejlődött ki. Az EU-csatlakozást követő fogalmi tisztázás ezen a téren kevés eredménnyel járt, így aztán kevésbé lehet csodálkozni azon, hogy az ágazati verseny tisztasága felett az Alkotmánybíróság öröködött. Az Alkotmánybíróság alkotmányellenesnek ítélte a kormányzat árfegyászati intézkedését, és az árak visszaállítását rendelte el a 2004. március 31-i állapotnak megfelelően. Egyidejűleg (2004. május) kimondta azt is, hogy az Országos Egészségügyi Pénztárnak nincs ármegállapítási joga. 17 ■ „A támogatási rendszer változtatásával a TB [...] egyértelműen jól járt, megtakarításai a gyártóknak jövedelemcsökkentést, a fogyasztóknak többletkiadást jelentettek. (Uo. 117. old.)

18 ■ Az ágazatban uralkodó állapotok tömör jellemzésére a szerzők akár ilyesfajta hangzatos alcímeket is választhattak volna: „A megbicsaklott liberalizáció”, „A verseny, ami nem jött létre” vagy, ha egy érzelmekre ható változatot preferálnak, „Gyalázatos állapotok az ágazatban”.

19 ■ Jellemző példa a hosszú távú szerződések módosítása: „A tárgyalásokat az éles ellentétek miatt először az energetikát felügyelő gazdasági tárcától a Miniszterelnöki Hivatal hatáskörébe utalták, majd nyáron magára az MVM-re bízták.” (Uo. 29. old.)

20 ■ L. http://en.wikipedia.org/wiki/Bell_System_divestiture.

21 ■ Az állami felsőoktatási intézmények megpróbálták nyomást gyakorolni a kormányzatra a szabályok megváltoztatása érdekében: „A magyar felsőoktatási piac – idézi Varga – a szakértők szerint elaprózott és túl sok intézmény próbálja oktatni az egyre kevesebb számú hallgatót. Az erős versenyre reagálva az állami intézmények azt tanácsolták, vonja meg az állam a támogatását a magán-intézményektől ezzel ellehetetlenítve működésüket. (Educatio Press, 2008)” (*Kaleidoszkóp*, 177. old.) Továbbá, „[a] vesztes intézmények a létszámelosztásban mutatóköz feszültségeket viszonylag sikeresen tudták Budapest-vidék ellentétként bemutatni” (*Kaleidoszkóp*, 178. old.).

22 ■ Sorrendben: Kiss Ferenc László: *Bevezetés a szabályozás gazdaságtanába*; Csorba Gergely: *A fűzőkontroll módszertanáról. Dominancia- vagy versenyhatástereszt?*; Valentiny Pál: *A szabályozó szervezetek működési hatékonysága*; Kiss András: *A regionális árampiaci integráció hatása az erőművek piaci erőfőnyére*; Vince Péter: *Tulajdonosi koncentráció, vállalati összefonódás. Versenyfelügyeleti döntések és az energiaszektor vállalati szervezetének alakulása*; Paizs László: *Ösztönzési problémák a kiegyenlítő energia hazai piacán*; Szolnoki Pálma – Tóth András István: *Szolgáltatóváltás a magyar lakossági árampiacon 2008-*

Intézete. Az előszó tanúsága szerint angolul is megjelenő *Évkönyv* a piac- és szervezetelméleti kutatások szétforgácsoltságának megszüntetésére, a szabályozási politika tudományos megalapozására és új kutatási eredmények közreadására vállalkozik.

Az *Évkönyv* 11 szerző – többségében fiatal, tehetséges kutatók – munkája.²² Négy fő részét a szerkesztők – Valentiny Pál és Kiss Ferenc László – leleményes, az Akadémia korai történetét is felidéző címekkel látták el.²³ Az első rész a gazdasági szabályozás elméleti, módszertani és szervezeti kérdéseivel foglalkozik, a második a villamosenergia-ipar szerkezeti, tulajdonosi és ösztönzési rendszerét elemzi, a harmadik a hálózatos közszolgáltatások szabályozásának európai (EU) rendszerét és ezzel összefüggésben a postai, a villamosenergia- és a vasúti szektor hazai gyakorlatát veszi szemügyre. Végül a negyedik rész válogatott bibliográfiát közöl a 2006–2007. évben megjelent magyar és nemzetközi publikációkból.²⁴

A fiatal kutatók tanulmányai egy-egy jól kiválasztott területet és problémát vizsgálnak, modelleznek. A tanulmányok szerkezete áttekinthető, nyelvezetük, stílusuk világos, következtetések egyértelműek. E

ban; Valentiny Pál: A hálózatos közszolgáltatások szabályozási reformjáról; Kiss Károly Miklós: A postai szektor szabályozása; Vince Péter: Átalakuló szabályozás a villamosenergia-szolgáltatásban; Koós Gábor: Piacnyitás a vasúti szektorban; Bálint Éva: Válogatott bibliográfia, 2006–2007.

23 ■ [Gróf Széchenyi István:] *Ein Blick auf den anonymen „Rückblick“ welcher für einen vertrauten Kreis, in verhältnismässig wenigen Exemplaren im Monate October 1857, in Wien, erschienen. Von einem Ungarn.* London, 1859.

24 ■ Az olvasók szempontjait szem előtt tartva talán szerencsésebb lett volna, ha a szerkesztők megcserélik a kötetben a második és a harmadik rész (*Betekintés, Körbetekintés*) sorrendjét.

25 ■ Mosolyt fakasztott e sorok írójának arcán, amikor elképzelte az *Évkönyv* célközönségében szereplő bírói kar tagjainak reakcióit, amint először találkoznak az olvasás során a költség-szubadditivitás fogalmával.

26 ■ Így például az amerikai versenyjogi szabályozás alapköve az 1890-ben életbe léptetett Sherman-féle Antitröszt törvény. 1887-ben viszont, vagyis három évvel korábban, már létrehoztak egy szövetségi hatóságot Interstate Commerce Commission elnevezéssel, hogy elejét vegyék a vasúttársaságok diszkriminatív díjmegállapító gyakorlatának. A vasúttársaságok nem csupán államonként szabtak különböző szállítási díjtételeket, hanem magasabb árakat alkalmaztak a kisebb szállítók esetében, mint a nagyobb társaságoknál. A szövetségi hatóság tevékenysége azonban nem váltotta be a hozzáfűzött elvárásokat, s a kisebb szállítók a megkülönböztetés elkerülése végett laza jogi kötöttségű társaságokba, trösztökbe tömörültek. E tisztán technikai fejlemény miatt alkotta meg a Kongresszus a trösztellenes törvényt, amelynek első alkalmazására 1904-ben, hosszas jogi huzavona után került csak sor. (Bővebben erről: www.wikipedia.org/wiki/Sherman_Antitrust_Act)

27 ■ A természetes monopólium fogalmának megalkotója, a görög klasszikusokat hat éves korában eredetiben olvasó John Stuart Mill, egyszerű közgazdászként szerepel a tömörített változat egyik lábjegyzetében. Egy bekezdés és néhány hivatkozás jutott Edward Chamberlinnek és Joan Robinsonnak, a tökéletlen verseny elmélete kidolgozóinak, két sor Arthur C. Pigou-nak, aki Alfred Marshall utódja volt a cambridge-i tanszék élén. De nagyobb terjedelmet követel a chicagói (Stigler) és a Harvard-iskola (Bain, Mason) eredményeinek a leírása, miként az utóbbi évtizedben szinte egyeduralgokká vált korlátozott racionalitás tételére alapozott modellek bemutatása is. (Az utóbbiról l. Glenn Ellison: Bounded Rationality in Industrial Organization, www.cemmap.ac.uk/papers/vol2.chap5.pdf)

teljesítmény természetesen a témavezetők szakmai hozzáértését és pedagógiai érzékét is dicséri. A tanulmányokat olvasva önkéntelenül is Czerny ujjgyakorlatai jutottak eszembe. S bár nincs deklarálva, a kötet megjelentetésének tényéből és a szerzők változatos szervezeti hovatartozásából egy intézményi kötöttségektől mentes tudományos tömörülés, szakmai műhely első nyilvános jelentkezésére következtethetünk. Olyan ígéretes s egyben üdvözlendő a kezdeményezés, hogy jelentőségét nehéz túlbecsülni.

Az *Áttekintés* első fejezete bevezet a szabályozás gazdaságtanába. Szerzője s egyben a kötet egyik szerkesztője, Kiss Ferenc László rendkívül nehéz feladatra vállalkozott. A könyvtárnyi irodalom részletes feldolgozása terjedelmi korlátok miatt kivitelezhetetlen, ámde egyben nagy szabadságot is ad a kutatónak az elméleti modellek és történeti események kiválasztásában és értelmezésében, vagyis abban, miként bogozza ki és húzza végig a „vörös fonalat” a szabályozás gazdaságtanának történetén. A másik nehézség abban áll, hogy éles határt kell húzni a bizonyos szakmai előképzettséget feltételező, illetve a tudományos igényű tárgyalásmód között az *Évkönyv* által megcélzott olvasóközönség feltételezhető tájékozottságához igazodva.²⁵ Kiss bevezetést helyett teljes áttekintést kíván adni a piac- és szervezetelmélet történetéről az 1880-es évektől a múlt század kilencvenes éveinek közepéig. A terjedelmi korlátok miatt azonban a teljes körű áttekintés tömörített változatát kapjuk 85 oldalon. A kényyszerű rövidítés ugyanakkor zavarokat okoz az összefüggések feltárásában és megértésében.²⁶

A szabályozás gazdaságtörténetének tömörített változata némileg „ornehézzé” teszi az *Évkönyvet*. A tájékozódást és a megértést elősegítő talán szerencsésebb lett volna erőteljesebben hangsúlyozni a kötet tematikus jellegét. A bevezető fejezet esetében mindez azt jelentette volna, hogy az elemzés a természetes monopólium és a hálózatos iparágak, közszolgáltatás-elméleti, illetve -történeti kérdéseire, továbbá a jövőbeli kutatások várható irányára korlátozódott volna.²⁷

Az *Évkönyv* meghatározó fejezete – a *Körbetekintés* első fejezete – Valentiny Pál munkája, aki a hálózatos közszolgáltatások szabályozási reformjáról a pusztán ismertetésnél jóval többet nyújt. A közszolgáltatások fogalmának tisztázása után bemutatja azt a paradigmaváltással felérő változást, amelyen az utóbbi néhány évtizedben ezek az iparágak a fejlett országokban átmentek: az energiaszolgáltatás, a közlekedés, a vízgazdálkodás, a posta és a vasút szektorai elvesztették a nemzetgazdaságban betöltött stratégiai jelentőségüket tekintett szerepüket. Működésüket piaci alapokra helyezték, és tevékenységüket az üzleti vállalkozásokra jellemző viszonyok között folytatják. E nagy jelentőségű, korszakos változást Valentiny a villamosenergia-ipar szabályozásának történeti leírásával illusztrálja.

Az ágazat kiválasztása több szempontból is szerencsés. A liberalizációs törekvések aktualitásán túl,

az iparági változások leírása nagyszerű lehetőséget teremt annak szemléltetésére, hogyan hatott a technikai haladás (a gázturbinás erőmű megjelenése) a piacszerkezetre, a piaci koncentráció folyamatára és vertikális szervezeti felépítésére, s mindez hogyan vonta maga után a szabályozás változásait. A technikai haladás (számítástechnika, informatika) szerepét hangsúlyozza a szerző a hálózatos, többszektörű közszolgáltatók piaci megjelenésével összefüggésben is. A többszektörű közszolgáltatók megjelenése egyben körvonalazza a szabályozás jövőbeli változásának fő irányát is: az ágazati szintű szabályozó szervezetek egyre intenzívebb együttműködését, a versenyjogi szabályozás és döntések közgazdasági elemzésekkel való alátámasztását.

Az *Évkönyv* szerkezeti tagolásától némileg eltérően (azaz a Valentiny írta fejezet logikai felépítését követve), a hálózatos közszolgáltatásokba nyújtott „betekintésből” elsőként Vince Péternek a villamosenergia-ipar szabályozását tárgyaló tanulmányát említjük. A szabatos, jó stílusban írott tanulmány „értékmentes” elemzése kulcsot ad az olvasónak az ipárral foglalkozó többi tanulmány megértéséhez. Részletesen tárgyalja az iparági működés intézményi és jogi keretfeltételeit, a gyakran változó törvényi szabályozást, a piaci szereplők viselkedését, a termelő és az elosztó szektorok tulajdonosi viszonyait. Bemutatja a 2003. évi piacnyitást követően kialakuló vegyes – verseny- és közüzemi – piacokat magában foglaló kettes működési modellt, a 2006. évi rendszerirányítási változásokat, elemzi a 2007. évi törvény teljes körű liberalizációt megcélzó rendelkezéseit, a hosszú távú kapacitáslekötési és energiavásárlási megállapodások és importszereződések versenykorlátozó és piactorzító hatásait, továbbá a keresleti-kínálati viszonyok várható alakulását.

Az immár ismeretekkel felvértezett olvasó számára nem okoz nehézséget a fiatal kutatók munkáinak (Paizs László, Kiss András, Szolnoki Pálma és Tóth András István), a kiegyenlítőenergia-piac elemzésének, a regionális integráció és az erőművek piaci dominanciája közötti összefüggés numerikus modellezésének és a szolgáltatóváltás *aláigérés-mentes* játékelméleti modelljének a megértése.

A *Betekintés* sorrendben utolsó fejezete Vince második tanulmánya, amely a versenyfelügyeleti döntéseket a tulajdonosi koncentráció és összefonódás összefüggésében vizsgálja. Írása a tárgyilagos elemzés tanítandó mintapéldája. A visszafogott tárgyalásmód azért is figyelemre méltó, mert a jelenlegi iparági szerkezetet nagyban, bár nem kizárólag meghatározó összefonódási kérelmek mindegyikét engedélyezte a versenyhatóság.

Az *Évkönyv* domináns fejezetének szerkezeti felépítéséhez igazodva a hálózatos közszolgáltatók sorában a posta és a vasúti szektor következik. *A postai szektor szabályozása* c. tanulmány Kiss Károly Miklós tollából alapos, informatív, a nagyobb összefüggések és a nélkülözhetetlen részletek bemutatásának

összhangját nagyszerűen megteremtő, kiváló elemzés. Kiss biztos kézzel vázolja fel a szektor uniós és hazai jogi környezetét, és magabiztosan kalauzolja végig az olvasót a piacszerkezeti, a vertikális és tulajdonosi viszonyok hálóján, a hálózatos iparágakat jellemző hozzáférés, illetve a nélkülözhetetlen eszközök kérdéseiben. Figyelme kiterjed a postai szolgáltatások eltérő csoportosítására, kategorizálására, ami meghiúsítja a nemzetközi összehasonlítást. A naiv olvasó hajlamos a lobbitevékenységnek tulajdonítani a szabályozási elvek és a gyakorlati alkalmazás között feszülő konfliktust; Kiss viszont a statisztikai csoportosításban és az adatszolgáltatásban jelöli meg a konfliktus kiváltó okát.²⁸

A versenyjogi szabályozás uniós modernizációs programjának alap gondolata a fogyasztóközpontúság. A fogyasztókat érintő kedvezőtlen hatások függvényében határozza meg az erőfölénnyel való visszaélés és a versenykorlátozó megállapodások tényállását. A kedvezőtlen hatások mérése, vizsgálata ugyanakkor lehetőséget teremt a tehetséges elemzők számára a tudományos (itt: gazdaságelméleti) fantázia kibontakoztatásához. A fogyasztókat érő hatások kitüntetett szerepét mutatja be tanulmányában Csorba Gergely a hagyományos dominanciateszt és az érdemi verseny csökkenését mérő módszerek (a szerző találó elnevezésével, versenyhatáteszt) összehasonlító elemzésével.

A puha fedelű, jó minőségű papírra nyomott kötet kivitelezése, a kifogástalan lapragasztás a nyomda igényes munkájáról tanúskodik. A borító megtervezése, a címadás játékos nyelvi leleménye, a tartalmi tagolás, a közreadott tanulmányok magas színvonala, a további kutatást jelentősen könnyítő bibliográfia együttesen professzionális kiadvánnyá avatják az *Évkönyvet*. Hasonló jellemzőkkel rendelkezik a másik kötet is, kétségtelen azonban, hogy kevesebb színvonalú volt a nyomdai számítógépes szedéssel.²⁹ A kötetben közölt elemzés, a kutatási program megtervezése, a nagyfokú kreativitást igénylő fogalmi apparátus és módszertan parádés kidolgozása, továbbá az élvezetes olvasmányt kínáló esettanulmányok (különösen az abszurdra³⁰ is fogékony olvasóknak) apró szépséghibává jelentéktelenítik az ügyetlen nyomdai kivitelezést.

28 ■ „Különösen fontos – írja a szerző – a versenyzói és nem versenyzói területek számviteli szétválasztása abban az esetben, ha a fenntartott postai szolgáltatások keresztfinanszírozzák az egyetemes szolgáltatásokat, mivel fennáll a veszélye, hogy az egyetemes szolgáltató a versenyzói területeken is e kizárólagos területek többletprofitjából finanszíroz.” Az egyetemes szolgáltató számviteli nyilvántartása viszont „a felhasználhatósága szempontjából szinte értéktelen szegmentációval – a fenntartott területen belül csupán 2 nagy szolgáltatáscsoportot különít el Csehországban, Dániában, Franciaországban és Magyarországon.”

29 ■ Nagy kihívást jelent valamennyiünk számára, hogy ötletes, találó magyar kifejezésekkel, s ne tükörfordítással ültessük át a szaknyelvbe az angol közgazdasági fogalmakat, kategóriákat. Mindkét kötet bővelkedik az ügyetlen, suta, esetleges fordításokban vagy éppen az eredeti kifejezés fordítás nélküli használatában. (Az „ársapka” a szabályt erősítő kivétel.) Az inkumbent (*incumbent*) – néhol inkumbens – kötétségek nélkül tűnik fel a szövegben, vagy egyszerűen, mint „bent levő”. Nem kevésbé gyakori a „süllyedő költségek” (*sunk cost*) kifejezés, noha a

Mindkét kötet megkerülhetetlen, kötelező olvasmánya lesz a gazdasági versennyel, versenyjoggal, piaci szabályozással, a piac- és szervezetelmélettel foglalkozó szűkebb szakmai közösségnek és a tágabb, a gazdasági valóság, közelebbről a jelenlegi válság kiváltó okainak megismerésére törekvő olvasóknak. □

magyarban a hajó, ritkábban az árszínvonal süllyed – a költségek kárba vesznek, vissza nem térülnek. A távközlés igazi darázs-fészek a „kézzel dedikált” kapcsolatok és hálózati kapacitások esetében. A *broadband* megfelelője a szélessáv, a *maverick* megfelelője nem a „sorból kilógó”, hanem a különc. A pénzt a közös kalapba, s nem a fazékba (*pot*) dobjuk, felőrlő vagy felmorzsoló hadviseléssel (*war of attrition*) küzdünk ellenségeinkkel. És idetartozik az alágérés-biztos (*undercut-proof*) kifejezés, szemben a modell megkövetelte alágérés-mentessel. A követendő példa a fordításra az angol közmondás (*The pot calling the kettle black*) magyar megfelelője: Bagoly mondja verébnek, hogy nagyfejű.

A számítógépes szedést és helyesírás-ellenőrzést megoldhatatlan feladat elé állította az adott mondatba illeszkedő szó kiválasztása, különösen az alábbi szópárok esetében: egyrészt – egy részt, résztvevő – részt vevő, igénybe vevője – igény bevevője, nagyvevő – nagy vevő.

30 ■ Noha az abszurd jelenségeken jól szórakozunk, nem szabad felednünk, hogy megjelenésük csupán tünet, amely a társadalom koordinációs zavarait jelzi.

MEGHÍVÓ

1989 őszén jelent meg
a *BUKSZ* Budapesti Könyvszemle
I. évfolyamának 1. száma

**Huszedik születésnapunk
megünneplésére
szeretettel várjuk olvasóinkat
a Collegium Budapestben
2009 november 20-án 5 órára**

1014 Budapest,
Szentháromság utca 2.

